

Ю. С. ТИМОЩУК*Юлія Степанівна Тимощук, здобувач Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України***ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА**

Сучасний етап розвитку українського суспільства зумовлює нагальну потребу перегляду існуючих нині уявлень про правові принципи. Взятий суспільством України курс на побудову європейської, демократичної, соціальної і правової держави потребує не лише критичного аналізу наявних наукових підходів у різних галузях юридичної науки, а й створення сучасної системи принципів на основі врахування специфіки кожної галузі права.

Серед теоретиків права в Україні вагомий внесок у дослідження принципів права здійснили такі вчені, як В. Б. Авер'янов, Н. П. Воронов, О. Ф. Гранін, В. М. Горшенков, В. Н. Денисов, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, М. Й. Коржанський, С. Л. Лисенков, Н. М. Мироненко, Г. О. Мурашин, О. Г. Мурашин, Є. В. Назаренко, М. Ф. Орзіх, С. П. Погребняк, П. М. Рабінович, В. Ф. Сіренко, О. В. Сурилов, О. Ф. Фрицький, М. В. Цвік, Ю. С. Шемшученко, Л. П. Юзьков та інші.

У галузі кримінального права увага даному питанню приділялася у працях Х. Д. Алікперова, Р. Ш. Бабанли, М. І. Бажанова, В. О. Гацелюка, І. М. Гнатів, А. С. Гореліка, І. Е. Звечаровського, О. О. Кваші, М. Й. Коржанського, О. М. Костенка, Г. С. Курбанова, Т. О. Леснієвськи-Костаревої, Ю. І. Ляпунова, П. С. Матишевського, І. С. Михалко, А. С. Молодцова, В. В. Мальцева, В. О. Навроцького, С. С. Пірвагідова, Ю. Є. Пудовочкіна, Т. В. Рудник, О. Є. Скакун, Н. А. Сторчак, О. О. Стулова, В. Д. Філімонова, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, С. Д. Шапченка та інших.

Однак в Україні бракує наукових праць, у яких досліджуються різні аспекти принципів кримінального права на основі сучасних тенденцій розвитку кримінально-правової політики, що і є метою даної статті.

Актуальною є проблема з'ясування природи основоположних принципів права в контексті сучасного праворозуміння й розкриття їх нормативного змісту. Принципи права є предметом наукових досліджень насамперед фахівців із загальної теорії права, і водночас галузевих наук – цивільного, цивільно-процесуального, трудового, кримінального, кримінально-процесуального, міжнародного права та інших галузей права.

Слід погодитись з тим, що завдання, які стоять перед кримінальним правом, можуть вирішуватися лише тоді, коли всі учасники правозабезпечувального процесу дотримуються одних і тих самих принципів, які відповідають цілям держави у боротьбі зі злочинністю¹. Відповідно недоліком чинного законодавства України, яке є правовою основою протидії злочинності, є те, що законодавець не приділив уваги галузевим принципам, приймаючи КК України у 2001 році. Водночас при прийнятті Кримінального процесуального кодексу України чітко визначені не лише види, а й зміст галузевих принципів. Так, у ч. 1 ст. 7 КПК встановлено невичерпний перелік таких принципів: верховенство права, законність, рівність перед законом і судом, таємниця спілкування, диспозитивність, презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення тощо. Разом із тим, відправляючи правосуддя, суд зобов'язаний спиратися на принципи права – обґрунтовувати свої рішення, безпосередньо посиляючись на них. Відсутність у чинному КК України окремої статті про принципи кримінального права, оскільки ці принципи можна вивести з тексту кодексу, негативно відобразилося на його структурі та змісті статей Загальної та Особливої частин². Ми підтримуємо пропозиції, що останнім часом обговорюються в науковому середовищі, про доцільність створення термінологічного розділу в КК України із закріпленням у ньому в тому числі принципів кримінального права³, у спеціальній статті чи кількох статтях КК як каталог⁴. Тому категорично не погоджуємось із позицією російських вчених, що закріплення принципів у КК та їх нормативне наповнення – це явний пережиток колишнього КК і невдача⁵.

Очевидно, що зміст поняття «принципи кримінального права» зумовлений насамперед розумінням поняття принципів права в теорії права. Таких визначень існує чимало, а тому сприйняття певного наукового підходу вплине на конструювання аналізованого поняття в кримінальному праві. Наведемо кілька визначень теоретиків щодо дефініції «принципи права».

У своєму фундаментальному монографічному дослідженні вітчизняний вчений А. М. Колодій визнає принципи права такими відправними ідеями його існування, які виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і становлять його головні риси, відзначаються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу⁶.

У вітчизняній Юридичній енциклопедії (а також в посібниках) інший видатний український правознавець П. М. Рабінович пропонує таке визначення принципів права: керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин; вони в стислому вигляді, концентровано відображають найсуттєвіші риси права, є його квінтесенцією, «обличчям»⁷.

О. Ф. Скакун принципи права визначає як об'єктивно властиві праву відправні засади, безперечні вимоги (позитивні зобов'язання), котрі пред'являються до учасників суспільних відносин з метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і суспільних інтересів⁸.

При багатоманітності визначень поняття «принципи права» усі наявні в юридичній науковій літературі точки зору можна звести до наступних двох: 1) принципи права – це основоположні ідеї, 2) це нормативні засади права, що визначають сутність і спрямованість правового регулювання⁹. Аналіз наявних у сучасній кримінально-правовій літературі визначень аналізованого поняття свідчить про поєднання вченими цих підходів. В. О. Гацелок визначає принципи кримінального права як спрямовані на вирішення завдань кримінального права найбільш загальні положення, закріплені кримінальним законодавством, які виражають соціальну обумовленість кримінального закону, визначають структуру та зміст кримінального права, відображають його метод, виступають у вигляді нормативної основи регулювання кримінально-правових відносин та відображають рівень суспільної правосвідомості¹⁰. Інші вчені під принципами кримінального права розуміють як основні ідеї, що визначають зміст і *напрямок розвитку* кримінального права в цілому і його окремих інститутів¹¹. Останнє визначення вважаємо неповним, оскільки не вказано звідки випливають чи на чому базуються ці ідеї, а також не відбито зв'язки між окремими з цих принципів, що перелічені автором даного терміну в енциклопедії. Більш вдалим і повним є визначення В. К. Грищука: принципи українського кримінального права – це *система* (курсив авт. – Ю.Т.) вироблених наукою кримінального права і втілених у нормах об'єктивного кримінального права загальнокерівних засад, ідеологічних постулатів, які відображають змістовну суть кримінального права, його завдання, закономірності кримінально-правового регулювання¹². Зокрема імпонує нам у цьому визначенні застосування терміна «система», яке є ключовим для розуміння категорії принципів. Так, у філософії під принципом розуміють основоположення, з якого чи на ґрунті якого за допомогою певного методу виводяться похідні положення, сукупність яких утворює деяку *систему*. В об'єктивному розумінні принцип – це основа, з якої виникає все багатоманіття речей та їх властивостей¹³. Принцип є виразом необхідності чи закону явищ. У логічному сенсі принцип – це центральне поняття, основа *системи*, яка представляє узагальнення і розповсюдження будь-якого положення на всі явища тієї галузі, з якої даний принцип абстрагований¹⁴. З наведеного очевидно, що ключовими аспектами у визначенні поняття принципів загалом, та кримінального права зокрема, мають бути: системний характер, узагальненість, фундаментальність.

Системний підхід у наукових дослідженнях застосовували Ю. М. Антонян, О. А. Арутюнов, С. Р. Багіров, Б. В. Волженкін, Б. С. Волков, С. О. Єфремов, О. О. Кваша, О. М. Костенко, В. М. Кудрявцев, В. Б. Малінін, П. С. Магішевський, В. А. Мисливий, А. А. Музика, А. А. Піонтковський, Т. Л. Сергєєва, О. Б. Сахаров, М. Д. Сергієвський, А. А. Тер-Акопов, Г. В. Тімейко, О. Л. Тимчук, М. Г. Угрехелідзе, С. Д. Шапченко, Н. М. Яриш, С. С. Яценко та інші. Аналіз системних уявлень є однією з центральних завдань сучасної логіки і методології науки. Системний підхід велике значення має в наукових дослідженнях багатьох важливих категорій, у тому числі тих, що є основою юридичних понять і конструкцій. Система в основі своєї має завжди певну структуру, яка утворюється певною сукупністю взаємодій і зв'язків¹⁵. Вище ми піддали критиці визначення принципів права, яке не містило положення щодо зв'язків між окремими з цих принципів, тобто ознаки системності. У той же час системний підхід є конкретним проявом діалектичного методу в тих гносеологічних ситуаціях, коли предметом пізнання виявляються системні об'єкти¹⁶, до яких належать і принципи права. Іншими словами, принципи є категорією, якій притаманний системний, узагальнений, універсальний та фундаментальний характер.

Перш ніж навести власне визначення аналізованого поняття, слід відзначити, що актуальність дослідження принципів зумовлена також тим, що воно вже не обмежується тільки позитивістсько-нормативістським його сприйняттям і тлумаченням. Вже наприкінці минулого століття вітчизняний теоретик права А. М. Колодій наголошує, що праворозуміння в нашій країні все більше переходить на позиції інтегративності, рецептуючи надбання школи «класичного» і «відродженого» природного права, соціологічної юриспруденції¹⁷. У кримінально-правовій науці України професор О. М. Костенко послідовно обстоює концепцію природного права. Теорія універсального натуралізму, яка пропонує мірою всього суцього вважати відповідність законам Матері-Природи, тобто відповідність критерію «природності», може стати тим світоглядним інструментарієм, що «відкриває по-новому очі» не лише на соціальні явища, а й на фізичні і біологічні¹⁸.

Ідеї природного права своїм корінням сягають стоїків – Аристотеля, Ульпіана, Цицерона¹⁹. Вважається, що поняття природного права вперше ввів Т. Гоббс, коли з фундаментального права на життя та необхідності його збереження вчений вивів науку про природні закони, якими забезпечуються всі права людини, головними серед яких є право на життя²⁰. Також засновниками природного права є Г. Гроцій, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ч. Беккарія. Г. Гроцій у своїй праці, в якій досліджено зв'язок природного права та принципів права «Про право війни і миру. Три книги, в яких пояснюється *природне право* і право народів, а також *принципи публічного права*» визначив право похідним від людської природи. Воно в основі своїй – природне право, і навіть Бог не може його спростувати, оскільки цим спростуванням заперечувалася б створена ним самим природа людини²¹. А Дж. Локк наголошував: «Закон природи виступає як вічне керівництво для всіх людей, для законодавців такою ж мірою, як і для інших. Ті закони, які вони створюють для скерування дій інших людей, повинні, так, як і їхні власні дії та дії інших людей, відповідати законам природи...»²².

На думку теоретиків права, щодо переліку основоположних принципів сучасного права прихильники юридичного позитивізму і прихильники природного права, незважаючи на використання різних підстав для

легітимації, можуть знайти компроміс. Це пов'язано з тим, що починаючи з другої половини ХХ ст. формується стійке переконання, що позитивне право має відповідати певним моральним стандартам – справедливості, рівності, свободі, гуманізму та ін. Ці засади знаходять своє відображення в конституціях і міжнародних актах, що свідчить про своєрідну «конвергенцію» природного і позитивного права. Завдяки цьому зникає підґрунтя для гострого конфлікту між цими школами праворозуміння при оцінці правового характеру тих чи інших норм²³. Сьогодні очевидна неспроможність позитивізму вирішити фундаментальні проблеми кримінального права, тому слід розробляти природно-правовий підхід до найбільш важливих соціально-правових категорій.

Тому, на основі системного підходу та притримуючись концепції природного права, можна таким чином визначити поняття «принципи кримінального права» – це система похідних від людської природи засад, що втілені в нормах кримінального права, які відображають зміст, завдання та закономірності розвитку кримінально-правового регулювання відносин у суспільстві.

Самі по собі принципи права не можуть здійснювати нормативного регулювання кримінально-правових правовідносин, оскільки у такому випадку норми і принципи кримінального права виконуватимуть однакові функції, а це неминуче призведе до негативних наслідків, а саме підміни одного поняття іншим. Разом із тим, вчені слушно наголошують, що недопустимі хаотичні, безсистемні та швидкоплинні зміни законодавства про кримінальну відповідальність, які не враховують системний характер кримінального права і тим самим порушують логічні засади цього законодавства, внаслідок чого воно набуває ознак суперечливості, у зв'язку з чим порушується принцип узгодженості його норм²⁴. Тому принципи кримінального права України мають бути основою, надійним підґрунтям законотворчого процесу створення узгодженої системи регулятивних та охоронних кримінально-правових норм, яка здатна забезпечити кримінальний закон від хаотичності та суперечностей. Законодавець, створюючи норму, повинен керуватися визначеними у галузі кримінального права принципами. У правозастосовній практиці принципи кримінального права мають враховуватися при безпосередній реалізації його норм.

Таким чином, ми дійшли певних висновків. Принципи права є категорією, якій притаманний системний, узагальнений, фундаментальний, універсальний характер. Визначаючи принципи кримінального права слід застосовувати системний підхід і виходити із постулатів природного права. Запропоновано таке розуміння принципів кримінального права – це система похідних від людської природи засад, що втілені в нормах кримінального закону, які відображають зміст, завдання та закономірності розвитку кримінально-правового регулювання суспільних відносин. Принципи кримінального права України мають бути основою, надійним підґрунтям законотворчого процесу створення узгодженої системи регулятивних та охоронних кримінально-правових норм, яка здатна забезпечити кримінальний закон від хаотичності та суперечностей.

¹ Голик Ю. В. Філософія уголовного права: современная постановка проблемы // Філософія уголовного права / Сост., ред. и вступ. статья д.ю.н, проф. Ю. В. Голика. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – С. 39–40.

² Гнатів І. М. Принцип «nonbisinidem» у кримінальному праві України. – дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Гнатів Ірина Михайлівна. – Л., 2013. – С. 153.

³ Кваша О. О. Конституційні принципи в нормах Кримінального кодексу України // Теорія і практика конституціоналізації галузевого законодавства України : монографія [наук. ред. Ю. С. Шемшученко, відп. ред. Н. М. Пархоменко]. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2013. – С. 197.

⁴ Дудоров О. О. Хавронюк М. І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. – К.: Ваіте, 2014. – С. 70.

⁵ Решетников Ф. М. Уголовный кодекс РФ в сопоставлении с уголовным законодательством стран Запада // Журнал российского права. – 1998. – № 2. – С. 75.

⁶ Колодій А. М. Принципи права України: Монографія. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С. 29.

⁷ Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави: Посіб. для студентів спеціальності «Правознавство». Вид. 2-е, зі змін. і доп. – К., 1994. – С. 82; Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 5: П–С. – 2003. – С. 128.

⁸ Скакун О. Ф. Теория государства и права: Учебник. – Х.: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – С. 240.

⁹ Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Фулей Тетяна Іванівна. – Л., 2003. – С. 66.

¹⁰ Гацелюк В. О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. О. Гацелюк. – Л., 2005. – С. 9.

¹¹ Мала енциклопедія кримінального права / [за заг. ред. Ю. Л. Бошицького, З. А. Тростюк]. – К. : Кондор-Видавництво, 2012. – С. 195.

¹² Гришук В. К. Поняття, предмет, методи, завдання, функції, система, джерела та принципи українського кримінального права : [навч. посібник] / В. К. Гришук – Л. : Львівський держ. ун-т внутрішніх справ, 2009. – С. 88.

¹³ Булатов М. О. Філософський словник / Булатов М. О. – К. : Стило, 2009. – С. 402–403.

¹⁴ Философский словарь / [под ред. М. М. Розенталя, П. Ф. Юдина]. – М. : Политиздат, 1963. – С. 362.

¹⁵ Кваша О. О. Зміст і значення понять «взаємодія» та «система» у філософських і правових дослідженнях // Держава і право: збірник наукових праць. – Вип. 56. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – С. 35.

¹⁶ Каган М. С. Системный подход и гуманитарное знание : Избранные статьи. / М. С. Каган. – Л.: Изд-во Лен-го ун-та, 1991. – С. 17.

¹⁷ Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання). – Дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / Колодій Анатолій Миколайович. – К., 1998. – С. 4.

¹⁸ Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу / Костенко О. М. – К. : Атіка, 2008. – С. 17.

¹⁹ Костенко О. М. Воля і свідомість злочинця (дослідження з застосуванням принципу натуралізму) [Текст] : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право. Криминологія. Кримінально-виконавче право» / О. М. Костенко. – К., 1995. – С. 2.

²⁰ Філософія права. Навч. посібник / За ред. М. В. Костицького, Б. В. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С. 194.

²¹ Заїнчковський М. Л. Права людини як новоєвропейський філософський та політико-правовий феномен. – Дис. ... канд. філософ. наук : 12.00.12 / Заїнчковський Микола Леонтійович. – К., 2003. – С. 31.

²² Локк Дж. Сочинения в 3-х томах. – М.: Мысль, 1998. – Т. 3. – С. 3.

²³ Погребняк С. П. Основоположні принципи права. – дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / Погребняк Станіслав Петрович. – Х., 2009. – С. 6.

²⁴ Панов М. Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність / М. Панов, І. Зінченко // Право України. – 2012. – № 11–12. – С. 459.

Резюме

Тимошук Ю. С. Визначення поняття принципів кримінального права.

У статті обґрунтовано, що принципи права – це категорія, якій притаманний системний, узагальнений, фундаментальний, універсальний характер. Визначаючи принципи кримінального права слід застосовувати системний підхід і виходити із постулатів природного права. Запропоновано розуміння принципів кримінального права – це система похідних від людської природи засад, що втілені в нормах кримінального закону, які відображають зміст, завдання та закономірності розвитку кримінально-правового регулювання суспільних відносин. Принципи кримінального права України мають бути основою, надійним підґрунтям законотворчого процесу створення узгодженої системи регулятивних та охоронних кримінально-правових норм. Така система здатна забезпечити кримінальний закон від хаотичності та суперечностей.

Ключові слова: принцип права, природне право, система, ідея, засади.

Резюме

Тимошук Ю. С. Определение понятия принципов уголовного права.

В статье обосновано, что принципы права – это категория, которой присущ системный, обобщенный, фундаментальный, универсальный характер. При определении принципов уголовного права следует применять системный подход и исходить из постулатов естественного права. Предложено понимание принципов уголовного права – это система производных от человеческой природы принципов, которые воплощены в нормах уголовного закона, которые отражают содержание, задачи и закономерности развития уголовно-правового регулирования общественных отношений. Принципы уголовного права Украины должны быть надежной основой законотворческого процесса создания согласованной системы регулятивных и охранительных уголовно-правовых норм. Такая система способна обезопасить уголовный закон от хаотичности и противоречий.

Ключевые слова: принцип права, естественное право, система, идея, основы.

Summary

Tymoshchuk Y. The definition of the principles of criminal law.

The article substantiates that the principles of law – a category that is inherent in the system, generalized, fundamental, universal. In determining the principles of criminal law should apply a systematic approach and start from the postulates of natural law. Suggested understanding of the principles of criminal law - a system derived from the human nature of the principles that are embodied in the rules of criminal law, which reflect the content, objectives and patterns of development of legal regulation of social relations. Principles of criminal law of Ukraine must be a reliable basis for the legislative process for a harmonized system of regulatory and enforcement of criminal law. This system is able to protect the criminal law of randomness and contradictions.

Key words: principle of law, natural law, a system, idea, basics.

Отримано 8.10.2014

УДК 343.2

Е. С. УСОВА

Евгения Сергеевна Усова, соискатель Харьковского национального университета внутренних дел

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА, ЗЛОСТНО НЕ ИСПОЛНЯЮЩЕГО СВОИ ОБЯЗАННОСТИ ПО УХОДУ ЗА РЕБЕНКОМ

Проблемы, которые касаются защиты прав человека и которые нуждаются в немедленном разрешении, имеют многоплановый характер. Однако существует категория лиц, которая в первую очередь нуждается во внимании со стороны государства, ведь это лица, которые в силу тех или иных причин не имеют возможности самостоятельно защищать свои права – дети. Все больше в современном обществе распространяется практика жестокого обращения с несовершеннолетними, уклонение родителей от выполнения своих обя-